

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

ALEKSANDER SKAZA O TOLSTOJU IN PROBLEMIH SODOBNE RUSKE KULTURE

Emeritirani profesor ljubljanske rusistike in edini častni profesor slovenskega rodu po Miklošiču na moskovski univerzitetni slavistiki (vsake toliko časa se le kaže spomniti) Aleksander Skaza je v Slavistični knjižnici Zveze društev Slavistično društvo Slovenije konec leta 2017 izdal ciklus esejističnih razprav pod skupnim naslovom *Lev Nikolajevič Tolstoj in problemi sodobne ruske kulture*. Publikacija po obsegu resda ni bogve kako zajetna, vendar je treba takoj dodati, da pa je navznoter impresivna, saj izpričuje velikansko razgledanost po skorajda kaotično obširnem kozmosu sodobnega ruskega duha.

Za rdečo nit svoje predstavitve ključnih vprašanj ruske literarne, duhovne, kulturne in tudi politične sedanjosti si je avtor izbral odmevanje stoletnice smrti – kot že naslov pove – pripovednika in misleca, okrog katerega se že tako in tako zbirajo in hkrati razhajajo poglavitve pa tudi manj poglavitve ruske osebnosti vseh vrst – od literarnih in filozofskih do cerkvenih in političnih. Tolstoj obstaja v teh razpravljanih zelo pogosto skupaj z Dostojevskim ali – triadno – tudi s Puškinom; redkeje Gogoljem, ki je sicer Aleksandru Skazi – po zapisanem sodeč – veliko bliže.

Sveženj svojih informacij in opredelitev je pisec intoniral s »kriznimi razmerami v sodobni ruski kulturi«, ki da jim ta čas vladata duhovna in vrednotna praznina; spočela naj bi jo in jo skupaj s Cerkvijo domala načrtno vzdržuje politokracija, obsedena z imperialnostjo »večne« Rusije. Država še iz predputinskih časov že tako in tako kar naprej v tem smislu kaj praznuje in tako se je pač zgodilo tudi s Tolstojevo stoletnico. Se pa z resničnimi, bolj ali manj neslavnostnimi vprašanji ob sicer mogočno donečih slovesnostih ukvarjajo le posamezni, in to zvečine disidentski ljudje. Eden takšnih je literarni zgodovinar Andrej Rančín, ki se je s pomisleki oglasil že ob praznovanju dvestoletnice Puškinovega in Gogoljevega rojstva – češ da so ob Puškinu bombastično pretiravali s poudarjanjem tistega dela njegovih verzifikacij, v katerih je povzdigoval državno veličino Rusije, in skoraj sistematično molčali o verzih, posvečenih svobodi in razumu. Gogolj, »ruski Rabelais«, se jim je celo kazal že skoraj kot nacionalna sramota, »nepotreben«, moteč, popolnoma neprimeren za to, da bi v njem videli nacionalnega genija. V takšnem kontekstu si je Rančín za Tolstoja izmislil bridko ironičen naziv »nepotrebn Tolstoj« – nepotreben in pravzaprav neuporaben pač za vsakršna glamurozna proslavljanja. Toda prav tak sprevernjen odnos do velikega umetnika se zdi Skazi nad vse uporaben za pregledovanje stanja v sodobni ruski kulturi in njenih duhovnih boleznih. Značilno je, da se v njej ves čas rine v ospredje predvsem vprašanje pisatelja,

ni ne toliko literature. Pisatelj, ki je nekonformen, je neprenehoma preganjan, prej in poslej; preganjanost je indikacija izvirnosti. Takšnega sta Tolstoja občasno videla tudi Gorki in Pasternak – vsak z dodano lastno življenjsko izkušnjo. V delu esejistike se je sicer izoblikovalo geslo »brez Tolstoja ne gre« – pač kot nasprotje tako imenovanemu nepotrebnemu Tolstoju, toda bolj kot odgovor ali celo ironija in provokacija.

Med današnjimi ruskimi intelektualci vlada svojevrstna paranoja, češ da je literatura kriva za vse zgodovinske nesreče Rusije; po zatrjevanju Rozanova celo ni nobenega dvoma, da je Rusijo »ubila« literatura. Med vsemi razkrojevalci Rusije naj ne bi bilo niti enega, ki ne bi bil literat; del teh zaslug pa naj bi imel tudi Tolstoj. Vendar naj bi po drugi strani literarna klasika bila predhodnica kasnejšega socialističnega realizma; še kasneje pa, v posovjetski Rusiji, opora pri zavračanju totalitarizma pravkaršnjih gulagov ter v obrambi človekovega dostojanstva, kar naj bi sploh bilo poglavitno vprašanje sodobnosti. V poglavju-eseju Postmodernizem in klasika (Igra z drobci) se Skazov pogled usmeri spet v drugo skrajnost, v tako imenovano karnevalizacijo vseh in vsakogar; eden od vodilnih postmodernistov Dimitrij Galkovski zavrača Tolstoja kot pridigarja med pridigarji in enega tistih, ki so pripravljali oktobrsko revolucijo ter vse zlo v zvezi z njo; dobesedno: »To, kar se je zgodilo po letu 1917, to je milijonkrat povečano tolstojanstvo ...«

Skratka: ob Tolstojevi obletnici so je razgrnila brezmejno raznovrstna, skoraj nepregledna, kontroverzna panorama mnenj in pogledov na umetnika, ki pa se ne ustavljajo le pri Tolstoju, saj ob njem zvečine zapisujejo aktualne programske opredelitve – in spet ne samo literarne, temveč prav tako politične oziroma socialne in politično zgodovinske, celo religiozne; Tolstoj je pri tem skoraj kot nekakšen grinvič, od koder se merijo dogodki in stališča.

Premik pogleda v območje tako imenovane masovne literature in »marketizacije« oziroma druge literature ob tem pokaže razcvet izkoriščanja sižejev ruske klasične književnosti kot blagovnih znamk, s katerimi se da kaj zaslužiti. Gre za množico bolj ali manj anonimnih predelav klasičnih besedil v stripe in podobne oblike masovne literature, še posebej tako imenovane sekvele (termin pri nas ni rutinsko rabljen in označuje svojevrstna, drastično provokativna nadaljevanja kronskih literarnih besedil – ki, recimo, prikazujejo Ano Karenino kot novorusko ekstravagantno lepotico, narkomanko in obiskovalko nočnih lokalov; ali Natašo Bezuhovo kot damo, ki se ukvarja samo s svojim tolstim Pjerom). Pojav naj bi bil banalno znamenje stagnantne, izpraznjene, skomercializirane družbe, ki pač ne more biti substrat za nastajanje nikakršnih tolstojevsko velikih tekstov, naj je vzklikanje o potrebi po njih še tako glasno. Progresivni, neskercializirani del pisateljskega občestva se na drugi strani zmeraj bolj zateka v publicistiko, češ da je politizacija literature, se pravi neposredno urejanje družbe s publicističnimi orodji, veliko bolj učinkovita. Sploh pa naj bi bila na primer tudi *Ana Karenina* (ko že gre za tolstojevski jubilej) v svojem ozadju imanentno tako in tako politična pripoved. Ruska literarna javnost se je ob teh vprašanjih še dodatno razklala, kar si Skaza v svoji razpravi prizadeva ponazoriti s polemiko in razhajnji ob podelitvi Nobelove nagrade rusko piščici Belorusinji Svetlani Aleksijevič leta 2015.

Svojevvrsten fenomen v takšnem položaju naj bi bil oligarh Mihail Hodorkovski, na Zahodu eden najbolj znanih ruskih intelektualnih oporečnikov – nekakšen humanistični in dobrodelni pridobitnež, ki je sicer pristal v dolgoletnem zaporu, vendar v njem doživel svojevrstno etično in intelektualno katarzo. Ta se artikulira v zanimivih pogovorih in izmenjavah pogledov z nekaterimi pisatelji zunaj, predvsem z Ljudmilo Ulicko, ki pogosto in zajedljivo piše o sporu med državo in kulturo. Pisatelji, ki niso zaprti, se upirajo avtoritarni oblasti pač tudi tako, da objavljajo političnega zapornika; dialogi med Ulicko in Hodorkovskim, natisnjeni v reviji *Znamja*, so bili 2010 celo nagrajeni kot najboljša literatura v časopisu. Kulturna politika oblastnikov ves ta čas vztraja predvsem na oblastniškem oficialnem patriotizmu, ki pa se mu zdi Tolstoj v tem kontekstu neuporaben, ker pač ni nosilec združujoče nacionalne ideje oziroma ruskega kulturnega ekspanzionizma (za kaj takega naj bi bil mnogo uporabnejši Dostojevski). Vsaj malo pa lahko k temu prispeva vseeno tudi Tolstoj: z značilnim razumevanjem krščanstva kot tisočletnega nosilca temeljnih vrednot. Predvsem naj bi si ga Putin kot posebljeni vrh oblasti skoraj bizarno prisvojil z zaposlitvijo njegovega pravnika – povzdignil ga je namreč v svojega osebnega svetovalca za vprašanja kulture. (Literarnega zgodovinarja Skazo vsake toliko časa pritegne simbolika razmeroma banalnih aktualnosti; zdi se, da ga tako zelo vsrkava sprotno polemično merjenje moči med disidentskimi svobodnjaki in avtoritarno oblastjo. V tem duhu omenja – za ilustracijo – tudi rusko razlikovanje med *intelektualci*, ki da premorejo um, ne pa vesti, ter *inteligenti*, ki poleg uma premorejo še kaj več.)

Z značilno groteskno orkestracijo se je o vseh teh vprašanih razgovoril kulturolog Mihail Epštejn, in sicer s persiflažo o Dostojevskem, ki naj bi po njegovem napovedal leto 2014 kot leto zaostrene panfobije, vsesplošnega sovraštva, velikanske in čez vse mere oborožene države brez zaveznikov in prijateljev. S tem je opozoril, da je mogoče klasika, kakršen je Dostojevski, izrabljati na najrazličnejše načine, čeprav z razgradnjo smisla njegovih velikih del. Podobno velja za Tolstoja; treba je samo pomisliti na njegovo trditev, da bo Rusija propadla, ali pa se bo morala v celoti preobraziti, in kako se je nanjo kot na napoved revolucije oprl Lenin.

Kot bogoiskatelj oziroma iskalec transcendenčnega smisla in etičnih vrednot je Tolstoj – logično – močno zaposlil Cerkev, predvsem njen odnos do države; spodbujal je ekumensko oziroma pankrščansko misel in religiozno samoočiščenje in podobno – pravzaprav vse, kar se dogaja med razumom in vero. In tako se naenkrat pred bralcem pojavi namesto »odvečnega« nekakšen »nepogrešljivi« Tolstoj. Gledano od strani je ob omenjenem primeru sploh mogoče reči, da je metoda vsega tega polemiziranja dovolj jasna: klasika je treba najprej po svoje interpretirati, potem pa ga tako »razloženega« umestiti na bojno zastavo – lahko v vsem razponu: od odvečnosti do nepogrešljivosti, odvisno od poprejšnje interpretacije. (Medklic: približno tako kot se pri nas dogaja s Kocbekom.) In končno se zdi v kontekstu pravkaršnjih čečenskih vojn in Tolstojevega jubileja zelo prikladno tudi ukvarjanje s pisateljevimi kavkaškimi pripovedmi, še posebej z vprašanji vojne, svobode in človeške ter vsakršne druge cene ruske imperialnosti. Tudi ob njih se je polemično razvnela literarna publicistika.

Zaključek te precej nenavadne in vendar nadvse zanimive sveženjske monografije je logičen in pričakovan: v tihem merjenju moči med današnjo oblastno politiko in tako imenovano kulturo, še posebej literaturo, je ta skoraj neopazno (spet) zasedla eno osrednjih mest v ruski družbi. V literaturi se zmeraj bolj artikulirajo bistvena razhajanja in opredeljevanja; pa saj je navsezadnje eno Tolstojevih vodil bilo geslo »Ne morem molčati!« Z njim Skaza tudi zaključuje svoje poročilo.

Za zaključek se vračam k svojemu uvodnemu prepričanju, da gre za vrhunsko informativen tekst – ki pa vseeno zahteva potrpežljivega in natančnega bralca, ker je nabit z najrazličnejšimi digresijami in asociacijami, avtorjevimi stališči, dodatnimi informacijami in opredelitvami (v tem poročilu je nanizanih samo nekaj poudarkov, mogoče niti ne najbolj izbranih). To pa pomeni slogovno obremenitev – čeprav so poglavja kratka in pregledna, jasno tematizirana. Skratka, ne gre za lahkotno branje – ki pa je na koncu poplačano s freskantno obsežno in konkretno predstavo o pomembnem delu sodobne ruske duhovnosti, še posebej literature.

Matjaž Kmecl
Ljubljana
matjaz.kmecl@gmail.com